

Hamit
Zübeyr
Koşay

rarası Prehistorik ve Protohistorik İlimleri Birliği dâimî şeref üyesi olan Koşay, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Enstitüsü ile Türk Kütüphaneciler Derneği'nin de şeref üyesiydi.

Koşay arkeoloji, etnoloji ve filoloji alanlarında yaptığı çalışmalarıyla tanınmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk kazılarında biri olan Ahlatlıbel kazısını yönetmiş (1933), Truva yakınlarındaki Kumtepe'de sondaj çalışmaları yapmış (1934) ve Anadolu arkeolojisi açısından büyük önem taşıyan Alacahöyük kazılarını başlatmıştır (1935-1949, 1962-1968). Ayrıca Pazarlı, Karaz höyük, Büyükgölçek, Mahmatlar, Pulur, Güzelova, İki tepeler kazılarını gerçekleştirmiştir. Müzecilik çalışmalarının yanı sıra folklor ve etnografya konularında araştırmaların başlatılmasında da öncülük etmiş, *Türk Etnografya Dergisi*'ni kurarak (1956) bu konudaki araştırmaların yayımlanmasını sağlamıştır. Türk Tarih Kurumu tarafından planlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin hazırlanmasında görev almıştır. Türk Dil Kurumu'nun başlattığı derleme çalışmalarına da katılan Koşay, Türk dilinin yakın ilişki içinde bulunduğu dillere dikkat çekmiş, bilhassa İspanya'daki Bask toplumunun dil yapısının Türkçe ile olan ilişkisini ortaya koymuştur. Kurum bünyesinde sürdürdüğü çalışmaları sırasında aşırılığa kaçmadan dilde yenilik hareketini desteklemiştir. Koşay, arkeoloji ve müzecilik çalışmalarıyla birlikte kütüphanecilik ve arşivcilik üzerinde de durmuş, kütüphanelerin çağdaş bir görünüm kazanması için çeşitli projeler ileri sürmüştür. Tarihî belgelerin saklandığı arşiv konusuna da eğilen Koşay, Macar arşivci Lajos Fekete'nin İstanbul'a getirilerek çağdaş tasnif sistemine geçilmesini sağlamıştır.

Eserleri. Hamit Zübeyr Koşay Anadolu arkeolojisi ve etnografyası, Anadolu folkloru ve kültürü, tarih, filoloji, müzecilik,

arşivcilik, kütüphanecilik, halk eğitimi, nekroloji ve kitap tanıtma konularında pek çok makale yazmıştır. Makalelerinin çoğu *Türk Yurdu*, *Türk Etnografya Dergisi*, *Belleten*, *Önasya Mecmuası*, *Ülkü ve Muallimler Birliği* gibi dergilerde yayımlanmıştır. Değişik yerlerde çıkmış elli kadar makalesi *Makaleler ve İncelemeler* adı altında kitap haline getirilmiştir (Ankara 1974). Bu kitapta Koşay'ın eserlerinin tam bir listesi de verilmiştir. Katıldığı kazılarla ilgili olarak kaleme aldığı raporlarının bir kısmı da kitap halinde neşredilmiştir. Bu raporların dışında yine kazı sonuçlarıyla ilgili olarak bazı küçük kitapları bulunmaktadır. Bunlar *Truva'da Dört Yerleşme Yeri* (İstanbul 1936), *Ogüst (Augustus) Mabedi, Hacı Bayram Camii ve Türbesi Klavuzu* (Ankara 1956), *Alacahöyük Klavuzu* (1965) ve *Güzelova Kazısı'dır* (Ankara 1967).

Koşay'ın Anadolu etnografyası ve folkloruna dair kaleme aldığı eserler de şunlardır: *Ankara Budun Bilgisi* (Ankara 1935), *Etnografya ve Folklor Klavuzu* (Ankara 1939), *Türkiye Türk Düşünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* (İstanbul 1944), *Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme I. Alacahöyük* (Ankara 1951), *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı* (Akile Ülkücan ile birlikte, Ankara 1961), *Karaçay Malkar Türkleri'nde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler* (Ramazan Karça ile birlikte, Ankara 1954).

İlk derleme sözlüğü olan ve uzun süre bu alanda başvuru kaynağı olarak kullanılan *Anadilden Derlemeler* adlı kitabın I. cildini İshak Refet'le (Işıman) 1932'de, II. cildini Orhan Aydın'la (Acıpayamlı) birlikte 1952'de yayımlamıştır. *Elamca-Türkçe Dil Akıbalığı* (Ankara 1937) adıyla küçük bir eser de yazan Koşay'ın *Dokuz Ötkünç* (İstanbul 1929) ve *Cincik* (Şerafettin Işık takma adıyla, Ankara 1973) gibi bazı küçük hikâye kitapları da bulunmaktadır. Ayrıca Türk Tarih Kurumu tarafından planlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" eseri için Bulgar Türkleri'nin eski tarihi ve Macarlar'ın eski tarihi konularını kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Millî Folklor Arşivi Dairesi, nr. YB 73.0034 (kendisi tarafından hazırlanmış otobiyografi ve ilk eserleri); Veliye Kudeki, *Hamit Zübeyr Koşay ve 50 Yıllık Türk Kütüphaneciliği* (yüksek lisans tezi, 1976), AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü; Adil Özer, *İki Halk Bilimci: Hamit Zübeyr Koşay-M. Şakir Ülkütasır*, Ankara 1978, s. 5-25; Fahri Çoker, *Türk Ta-*

rih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ankara 1983, s. 150-152, 255-265; Emel Esin, "Dr. Hâmid Zübeyr Koşay'ın Eserleri Hakkında Düşünceler", *TK*, XIII/156 (1975), s. 328-330; "Generaldirektor a. D. Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay-80 Jahre", *MT*, III (1977), s. 153-159; Hayrettin İvgin, "H. Zübeyr Koşay", *TFAr*, sy. 1 (1981), s. 121-124; Mehmet Önder, "Dr. Hâmit Zübeyr Koşay ve Türk Müzeciliği", *TK*, XXIII/261 (1985), s. 8-11; Sadi Bayram, "Bir Çınarın Arkasından", *TKA*, XXIV/2 (1986), s. 1-2; a.m.f., "Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı", a.e., s. 3-7; a.m.f., "Ölümünün 1. Yılında Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay", a.e., s. 9-11; a.m.f., "Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Yayımlanmış Eserlerinden Seçilmiş Bibliyografya", a.e., s. 23-29; "Koşay, Hamit Zübeyr", *TA*, XXII, 247.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

KOŞMA

Şekil, konu ve ezgi özellikleri bulunan ve Türk halk edebiyatında en çok kullanılan nazım şekli.

Türkçe *koşma* kelimesi *koşmak* (eklemek, katmak) fiilinden türemiş olup "güfteye beste ilâvesi" demektir. Tarihî metinlerin raks ile beraber söylenen "koşuk"una çok benzeyen *koşma* "saz eşliğinde okunmak için hece ölçüsüyle yazılmış, ilk parçanın birinci, ikinci ve dördüncü mısralarıyla öteki parçaların dördüncü mısraları birbiriyle, diğer mısralar kendi aralarında kafiyeli, konuları sevgi ve tabiat olan halk şiiri türü" olarak tanımlanmaktadır. Türkler'in İslâmiyet'in etkisi altında meydana getirdikleri ilk manzum eserlerden *Kutadgu Bilig*'in asıl metninde *koşma* rastlanmamakta, ancak esere daha sonra ilâve edilmiş bir manzum parçada *koşuğ* kelimesi geçmektedir. *Dîvânü lügâti't-Türk*'te ise *koşuğ* "şiir, kaside" anlamında kullanılmıştır (I, 376). *Koşuğa* göre daha yeni bir kelime olan *koşma*, küçük farklarla günümüzdeki çeşitli Türk lehçelerinde de mevcuttur (geniş bilgi için bk. Arat, s. XI-XIII). M. Fuad Köprülü, Anadolu Türkleri'nde görülen *koşma* nazım şeklinin Doğu Türkleri'ndeki *koşuk* ve Altay Türkleri'ndeki "kojon"lardan farklı olmadığını belirtmekte (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 273-274), Reşit Rahmeti Arat ve Pertev Naili Boratav ise bu görüşe katılmamaktadır (Dizdaroğlu, s. 69-70). Türk edebiyatında hece vezniyle yazılmış ilk şiirlerin *koşmalar* olduğu söylenebilir. Ancak eldeki *koşma* örneklerinin XV. yüzyılın sonlarından daha gerilere götürülmesi mümkün değildir. Bunun en önemli sebebi Türk halk edebiyatının sözlü gelenek içinde gelişmiş olmasıdır.

Türk edebiyatında hece vezninin kullanıldığı şiirler içinde ilk sırada yer alan koşmanın kafiye şeması birinci dörtlük abab (xaxa veya aaab), diğer dörtlükler ise cccb-dddb-... şeklinde düzenlenir. Baştan sona kadar devam eden ana kafiye (b) şekil birliğini sağlar. Ana kafiyenin bulunduğu mısralara "bağlama mısraı" denir. Koşmanın diğer özellikleri değişse bile bağlama mısraı ve kafiyesi değişmez. Burada bağlama mısraı bazan nakarat da olabilir. Koşmalar irticalen söylenen şiirler olduğundan daha çok yarım kafiye kullanılır. Hece vezninin genellikle 4 + 4 + 3 = 11'li veya 6 + 5 = 11'li kalıbıyla yazılan koşmanın değişik hece kalıplarıyla olan örnekleri de vardır. Ahmet Talat Onay beş, altı, yedi, sekiz ve on heceli koşmaları örnekleriyle tesbit etmekle beraber (*Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, s. 47-70) halk ezgiyle okunan her şiire koşma adını verdiği on bir ve sekizli hece vezniyle yazılan koşmalar dışında ezgilerinden dolayı koşma adı verilenlere pek rastlanmamaktadır. Âşık edebiyatı ile bazı tekke edebiyatı mensuplarının koşmalarında son dörtlükte şairin adı ve mahlası geçer. Dörtlük sayısı genel olarak üçtür; bazan dört, beş ve daha fazla da olabilir.

Şekil özellikleri bakımından koşmalar şu adları alır: 1. Düz (âdi) koşma. Âşık edebiyatında en çok rastlanan ve her mısraı on bir heceli olan koşmadır. 2. Yedekli koşma. Doğu Anadolu ve Âzerî sahasındaki saz şairlerinin kullandıkları bir şekildir. İki çeşidi vardır: Birincisi koşma-mâni karışımıdır. Koşma beyitlerinin arasına aynı kafiyede bir mâni kıtası veya kafiye şeması mâniye uymayan yedi heceli kıtalar getirilir. İkincisi yedekli beşli koşmadır. Hece ölçüsü sekizdir. Her bentte ilki beş, ikinci ve yedek sayılan kıta dört mısralıdır. Birinci bent aaabb + cncn, ikinci bent dddee + cncn, üçüncü bent fffgg + cncn ... şeklinde kafiyelenir. Her bendin ikinci kıtasında ikinci ve dördüncü mısralar nakarattir. 3. Musammat koşma. Her mısraı iki bölümden oluşan ve bu bölümleri aynı kafiyeyi taşıyan koşmadır. 6 + 5 durakla yazılan musammat koşmalarda iç kafiye genellikle altıncı hecenin üzerinde olur. 4. Ayaklı koşma. İlk dörtlüğü oluşturan iki beyitle diğer dörtlüklerin sonuna "ziyade" adı verilen beş heceli mısraların eklenmesinden oluşur. Ayaklı koşmalar ziyadeleri dışında daha çok musammat koşma biçimindedir. Ziyadeleriyle beraber müstezadı andırdıklarından bunlar "musammat ayaklı koşma" veya "musammat

müstezad koşma" adıyla da anılır. 5. Zincirleme koşma. Her dörtlüğün son mısraında kafiyenin bulunduğu kelimenin sonraki dörtlüğün ilk mısraının başında tekrar edilmesiyle oluşur. 6. Zincirbent ayaklı koşma. Ayaklı koşmadaki ziyadelerin zincirleme koşmadaki kafiye kelimesi gibi kullanılmasıyla oluşan koşmadır. 7. Koşma-şarkı. İlk dörtlüğün ikinci ve dördüncü mısralarının her dörtlüğün sonunda tekrarlandığı koşmadır. 8. Tecnis. Bütün kafiyeleri cinaslı olan koşmadır. 9. Şatranç. Aruz vezninin dört "müfteilün"den oluşan kalıbıyla yazılan ve musammat özelliği taşıyan koşmadır.

Koşmalar genellikle lirik şiirlerdir. Bu özellikleriyle divan edebiyatındaki gazeli hatırlatırlar. Halk edebiyatında aşk, üzüntü, çeşitli acılar, sevgiliye kavuşma isteği, ayrılıktan yakınma, tabiatla ilgili duygu ve düşünceler koşma vasıtasıyla anlatılır. Atasözlerinin yer aldığı, öğüt veren, tâlihten ve kaderden yakınan, karşılıklı konuşma biçiminde düzenlenmiş koşmalar da vardır. Bunlar arasında konularına göre özel adlar alan koşmalar şunlardır: a) Ağıt. Ölen bir kişinin ardından söylenen veya acıklı konuları dile getiren koşmadır (bk. AĞIT). b) Güzelleme. İnsan ve tabiat güzelliğini işleyen, övgü maksadıyla yazılmış koşmadır. c) Koçaklama. Savaş, kahramanlık, yiğitlik gibi konuları işler. d) Taşlama. Bir kimseyi yermek veya toplumun bozuk yönlerini tenkit etmek maksadıyla yazılan koşmadır. Koşmalar şekilleri ve konuları yanında müzikle ilgili özellikler de taşır. Ancak koşmanın ezgisi hakkındaki bilgiler bugün için oldukça sınırlıdır.

Koşma nazım şekli bazı küçük farklarla türkü, semâi, varsağı, destan, ilâhi ve nefesler için de yaygın olarak kullanılır. Cönklerde koşma başlığı altında toplanan manzumelerin bir nazım şeklini değil bir ezgiyi ifade ettiği aynı ölçü ve uzunlukta ki manzumelere koşma, türkü, türkmani gibi değişik adlar verilmesinden anlaşılmaktadır. Ankara Devlet Konservatuarı Arşivi'nde koşma adıyla sadece bestenin vasıflarını gösteren parçalara rastlanması da koşma adının daha çok bir ezgiyi ifade ettiğini düşündürmektedir (İA, VI, 878).

Mehmet Zeki Pakalın, koşmaların karıcığar ve uşşak makamlarında okunduğunu ve bir mısradan diğerine geçilirken "leylâm leylâm, yârim, ey bülbül, ey yâr" gibi terennümlerin tekrarlandığını belirtmektedir (bk. bibl.). Koşmanın müzik kuruluşu saz ara nağmesi + resitatif +

usullü ve güfteli kısım + saz ara nağmesi şeklindedir (Mahmut Ragıp, s. 194).

Halk arasında özel bir ezgiyle okunan koşmalar ve koşma adına bağlı başlıca ezgiler Kerem, Kesik Kerem, Gevherî, Süm-mânî, Acem koşması, Ankara koşması, elpük koşması, yelpük koşması, Bayındır koşması, Sivrihisar koşması, Cem koşması, bülbül koşması ve topal koşma adlarıyla anılmaktadır. Bunların dışında Çankırı'da Gevherî'nin koşmaları "ey yâr, ey" gibi nağmelerle başlayan bir âhenkle okunduğu için bu nağmelerle okunan her koşmaya Gevherî adı verilmektedir. Böylece Gevherî gibi bazı adlar şairin değil makamın ismini göstermiş olmaktadır. Ankara'ya ise koşma bir nevi raks havasına denilmekte ve Ankara koşması adı da buradan gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 376; *Türk Lugatı*, III, 869; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 246-247; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 273-274; a.mlf., *Araştırmalar*, s. 127, 152, 347; Ahmet Talat [Onay], *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, İstanbul 1928, s. 47-70; a.e.: *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1996, s. 92-163; Mahmut Ragıp [Köse-mihal], *Anadolu Türküleri ve Müsiki İstikbalimiz*, İstanbul 1928, s. 194; İsmail Habib [Sevük], *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 218-219; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1964, s. 80-81; Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965, s. XI-XIII; Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara 1969, s. 68-85; Rauf Mutluay, *100 Soruda Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1970, s. 146, 155-157; Tâhîr-rülmevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul 1973, s. 89-90; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 305-315; Rıza Nur, "Les formes et les noms de la poésie turque", *Türk Bilik Revüsü: Revue de Turcologie*, sy. 1, Alexandrie 1931, s. 11-17; Pertev Nalî Boratav, "Koşma", *İA*, VI, 876-880; Pakalın, II, 297; T. Kowalski, "Koşma", *EP* (İng.), V, 274-275; Öztuna, *TMA*, I, 352; Mustafa Kutlu, "Koşma", *TDEA*, V, 401-405.

NURETTİN ALBAYRAK

KOTKU, Mehmet Zahit
(1897-1980)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Bursa Pınarbaşı'nda doğdu. Ailesi, 1880 yılında Dağistan'ın Şeki kasabasından Anadolu'ya göç edip Bursa'ya yerleşmiştir. Mehmet Zahit annesi Sabire Hanım'ı üç yaşında iken kaybetti. Bursa'ya geldiklerinde on altı yaşlarında olan babası İbrâhim Efendi çeşitli yerlerde imamlık yaptıktan sonra 1929'da Bursa ovasındaki İzvat köyünde vefat etti. Mehmet Zahit, Oruç Bey Mahalle Mektebi'nde baş-